

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ ст.

© Плазова Т.І., 2014

Досліджується та аналізується питання діяльності української еміграції в країнах Європи в міжвоєнний період ХХ ст. Проаналізовано чисельність та соціальний статус української еміграції того періоду. Особливий інтерес становить завершальний етап визвольних змагань та перехід українського війська разом із державними органами в еміграцію за кордон. На сучасному етапі завданням є проаналізувати діяльність українських емігрантів за кордоном, їхні прагнення підтримувати дух національної свідомості, дослідити їхній вплив на подальший розвиток ідеї боротьби за незалежність на теренах України, адже згодом саме ці люди долучилися до активних дій у відстоюванні суверенності України в роки Другої світової війни.

Ключові слова: українська еміграція, країни Європи, українське військо, національна свідомість, Друга світова війна.

This article investigates and analyzes the issue of Ukrainian emigration in Europe in the interwar period of the twentieth century, also - the number and social status of Ukrainian emigration in the period. At the turn of the 20-30s of the twentieth century there were finally decided the main centers of concentration of Ukrainian political emigration in Europe.

They became centers of Ukrainian political thought outside Ukraine, and their activities are reminded of the existence of the Ukrainian people. It should be noted that in most European countries in general knew little about Ukraine, did not perceive it as a geopolitical unit and not bother Ukrainian question.

Views on Ukrainians as a phenomenon insignificant is consistent with the concept of pro-imperial measures for the development of colonial territories as those that are incapable of independent statehood. Development of Ukraine as an independent and democratic state is not possible without a comprehensive and detailed study of its history. Of particular interest is attracting the final stage of the struggle for liberation and transition Ukrainian troops together with the authorities to emigrate abroad.

It is at present the task to analyze the activity of Ukrainian emigrants abroad, their desire to maintain the spirit of national consciousness and explore their impact on the further development of the idea of the struggle for independence in Ukraine. Great importance and how they passed on to their descendants love Ukraine and the desire to see this great country free from Russia's power and sovereign.

After 1991 the historiography situation radically changed in Ukraine: established the spirit of pluralism in scientific work, changed priorities, methodology and research methods, the researchers had access to previously banned archival materials, some of which have returned from abroad. It is through archival documents can reliably reproduce the events of those times, including being Ukrainian political emigration in the European inter-war period. At the present stage for Ukrainian scientists are challenged to analyze the activity of Ukrainian emigrants abroad, their desire to maintain the spirit of national consciousness and explore their impact on the further development of the idea of the struggle for independence in Ukraine. Of great importance is the fact that how they passed on to their descendants love Ukraine and the desire to see this great country free from Russia's power and sovereign.

Key words: Ukrainian emigration, countries of Europe, Ukrainian army, national consciousness, Second world War.

Актуальність теми та постановка проблеми. Вивчення суспільно-політичного життя українського народу міжвоєнного періоду неможливе без усебічного аналізу процесів, які відбувались у той час в українському зарубіжжі. Політична еміграція відігравала важливу роль в узагальненні досвіду визвольних змагань 1917–1920 рр., в опрацюванні шляхів розвитку національного руху, в пропаганді українського питання перед зарубіжною громадськістю.

На рубежі 20–30 років ХХ ст. остаточно визначилися основні центри зосередження української еміграції в країнах Європи. Саме вони стали осередками розвитку української політичної думки за межами України, і саме їхня діяльність нагадувала про існування українського народу. Слід відзначити, що в більшості європейських держав загалом мало знали про Україну, не сприймали її як геополітичну одиницю та не переймалися українським питанням. Погляди на українство як на явище малозначуще цілком відповідало проімперській концепції Заходу щодо розвитку колоніальних територій, як таких, що не здатні до самостійної державності.

Розбудова України як незалежної та демократичної держави неможлива без усебічного та детального вивчення її історії. Особливий інтерес становить завершальний етап визвольних змагань та перехід українського війська разом із державними органами в еміграцію за кордон. Саме на сучасному етапі завданням є проаналізувати діяльність українських емігрантів за кордоном, їхні прагнення підтримувати дух національної свідомості, дослідити їхній вплив на подальший розвиток ідеї боротьби за незалежність на теренах України. Велике значення має й те, наскільки вони прищепили своїм нащадкам любов до України та прагнення бачити цю велику державу вільною від російської влади та суверенною.

Мета дослідження полягає у висвітленні функціонування та діяльності української еміграції в країнах Європи, дослідженні її чисельності та соціальної структури.

Стан розробки даної проблеми. Для глибшого розуміння сучасного стану розробки проблеми варто дати загальну характеристику попередніх етапів її розвитку. Так, історики-марксистки зображали еміграцію як контрреволюціонерів та зрадників, що втекли під захист „австрійської буржуазії” та вели безтурботне життя за кордоном. В українській зарубіжній історіографії період еміграції якнайповніше висвітлений у спогадах учасників подій, звісно з національно-державницьких позицій. Ця література містить багатий фактичний матеріал, але не позбавлена недоліків, таких як: наявність суб’єктивних оцінок авторів, відсутність дослідницького та аналітичного елементів тощо. Водночас невелика кількість досліджень, здійснених представниками академічного світу зарубіжного українства, становить науковий інтерес. Зокрема йдеться про спогади Д. Дорошенка. На особливу увагу заслуговують різноманітні видання української еміграції, а саме: газети, тижневики, збірники статей, що збереглися до наших днів.

Після 1991 р. докорінно змінилася історіографічна ситуація в Україні: утвердився дух плюралізму в науковій творчості, змінилися пріоритети, методологія та методи досліджень, вчені отримали доступ до заборонених раніше архівних матеріалів, частину з яких повернули з-за кордону. Саме завдяки архівним документам можна достеменно відтворити події тих часів, зокрема перебування української політичної еміграції на території європейських країн міжвоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу. Початки української еміграції сягають далеко вглибину віків. У всі часи, коли національно-визвольний рух за здобуття незалежності України зазнавав краху, його учасники змушені були покидати терени Батьківщини. Ми знаємо про мазепинську еміграцію на території Туреччини, Франції, Швеції та Польщі, відомо про козацьку еміграцію в Османській імперії та про українських політичних емігрантів з Російської імперії на поч. ХХ ст. Однак жодні з них не можуть зрівнятися з українською еміграцією, яку спричинила поразка національно-визвольної боротьби на рубежі 20-х років ХХ ст., бо саме тоді за кордон емігрували десятки тисяч найактивніших учасників подій 1917–1920 рр. Серед них були як видатні політичні діячі, так і військовослужбовці, представники наукової та культурної інтелігенції, робітники та селяни, які своїми діями активно підтримували ідею визволення України. На кінець 1920 р., внаслідок невдалих боїв та наступу червоних військ, розпочався наймасовіший перехід на територію Польщі командування УНР та українських військ. Передбачаючи катастрофу, на польську територію було переправлено Державну скарбницю, Державний Банк і Експедицію державних паперів [8, арк. 65–

66]. Згодом за кордон перейшли цивільні державні інституції та військо, яких відіслали до таборів інтернованих: Каліш, Александров, Вадовіце, Стжалков [1, с.216]. Уряд з цивільними установами розмістився в Тарнові та Ченстохові, куди 25 листопада прибув і Симон Петлюра [12, с.308].

Моральний та психологічний стан людей, які щойно залишили свій край та рідних, доволі точно передано у спогадах бунчужного армії УНР В. Сім'янцева: „Ніхто з нас не знав навіть того, що буде завтра, однак більшість вірила у тимчасовість такого становища та жила в глибокому переконанні, що обставини невдовзі покращають...” [6, с.755]. 1919–1924 рр. так і ввійшли в історію міжвоєнної еміграції як таборовий період, найважчий щодо матеріальних умов життя та морально-психологічного стану інтернованих. Оскільки достовірної інформації про чисельність політичних емігрантів немає, можна лише приблизно підрахувати їхню кількість: 30 тис. осіб станом на 1 жовтня 1923 р. [2, с. 1]. Значна частина емігрантів перебували на територіях Румунії та Чехословаччини.

Українські емігранти хоч і були розпорошені по всій Європі, та все ж вони не втратили здорового духу та віри в повернення на батьківщину. Порятунком від психологічного нищення на чужині в умовах табірної життя стали духовна та творча праця, навчання, самовдосконалення. Велась активна культурно-просвітня діяльність у таборах, листування та зустрічі із українською науковою інтелігенцією, що теж жила за межами батьківщини. Щодо політичного життя інтернованих, то підтримувалось таємне листування з Україною, висвітлювались події, велась пропаганда, спрямована на відродження української державності. Саму еміграцію розглядали як тимчасову, що обов'язково зміниться поверненням на батьківщину.

Повертаючись до чисельності української еміграції в країнах Європи у міжвоєнний період ХХ ст., то сьогодні доволі важко навести її остаточну кількість. Різні джерела подають відмінні між собою цифри, що пояснюється деякими причинами. Зокрема ніхто не вів загальної статистики українських емігрантів, а сьогодні це майже неможливо дослідити. Також відомо, що значна частина емігрантів з України була розпорошена серед місць проживання вихідців з Росії і їх виокремити можна лише умовно. Важливим чинником на кількість українських вихідців має й те, що у міжвоєнний період у низці європейських країн перебували заробітчани з Галичини, які мали змогу приїздити на сезонні роботи чи триваліші заробітки. Ще одним вагомим чинником, що впливав на чисельність українських емігрантів за кордоном було й те, що частина поверталась на батьківщину, а частина переїздила з країни в країну по всій Європі, шукаючи для себе сприятливішого ставлення з боку влади.

Найвірогіднішу оцінку чисельності української політичної еміграції подав у 1929 р. директор Українського соціологічного інституту в Празі М. Шаповал, який ґрунтувався на результатах проведеного ним дослідження. Однак, слід відзначити, що дослідник до українських емігрантів зараховував всіх, хто мав українське походження. У результаті структура української політичної еміграції та її чисельність виділились у чотири групи. До першої групи було зараховано всіх українців, що залишилися в країнах Європи після Першої світової війни. Сюди зараховували як колишніх військовослужбовців, так і військовополонених з російської армії. Чисельність цієї групи становила близько 15 тис. осіб [9, арк. 18]. Друга група об'єднувала колишніх військовослужбовців УНР, ЗУНР та Кубанської народної республіки. Це загалом становило 60 тис. осіб. До цієї групи автор дослідження зараховував ще й працівників всіх служб, що діяли при наведених урядових установах. Українці, що воювали в складі армій Денікіна та Врангеля, переважно насильно мобілізовані, становили третю групу, чисельність якої була найбільшою близько 100 тис. осіб. І, до четвертої групи було зараховано усіх заробітчани із західних областей України, чисельністю до 30 тис. осіб [10, арк. 14, 15]. Але попри все, такий підрахунок чисельності української еміграції в міжвоєнний період ХХ ст. в країнах Європи є однозначно недостовірним. Під час аналізу багатьох інших фактів можна стверджувати, що українців за кордоном було значно більше. Проте на середину 20-х років ХХ ст. спостерігається зменшення чисельності українців в Європі з деяких причин. Передусім велике значення мав процес репатріації, якому сприяв декрет про амністію рядових учасників збройних формувань, проголошений у радянській Росії наприкінці 1921 р., і, яким надавалась можливість повернутися додому нарівні із військовополоненими Першої світової

війни [7, с. 611]. Такий крок було прийнято після Другого зимового походу Армії УНР під керівництвом Юрка Тютюнника на терени України. Боячись повторення подій осені 1921 р., більшовицька влада обіцяла не засуджувати вояків Армії УНР, котрі добровільно повернуться додому та складуть зброю. І, по-друге, на зменшення українців в Європі впливав процес рееміграції за океан. Причини, які спонукали на такі кроки корінних українців, які волею долі опинилися вдалині від батьківщини, за словами С. Петлюри, були: „матеріальна незабезпеченість, правова пригніченість з боку країни проживання, туга за рідними, подальша невизначеність” [11, арк. 62].

Одним із найчисленніших та найпомітніших центрів української політичної еміграції з початку 20-х років ХХ ст. стала Австрія, і, зокрема її столиця Відень. Попри матеріальні труднощі, незнання мови, проблеми із працевлаштуванням та житлом значна частина емігрантів не відчувала жодних обмежень щодо політичної та партійної діяльності. Тоді у Відні друкувалось багато різноманітних видань української еміграції, а саме тижневики „Нова доба”, „Вперед”, „Воля”, збірники „Хліборобська Україна”, „На переломі”. В австрійській столиці перебували найпомітніші державні діячі доби Директорії та Центральної Ради. Але найчисленнішою групою емігрантів були вихідці з Галичини. „Галичани почували себе у Відні, як удома, писав Д.Дорошенко, тай не диво: багато з них цілими роками перебували тут, як послі до парламенту, інші служили тут на різних посадах” [3, с.462]. Тут, зокрема, після приїзду уряду ЗУНР був заснований Закордонний центр ЗУНР. Загалом територіально українська політична еміграція у Відні охоплювала всю Україну та Кубань. Щодо політичних поглядів, то між окремими діячами та цілими групами були суперечки, особливо щодо місця перебування еміграційного уряду УНР Тарнів (Польща). З цього приводу 23 грудня 1920 р. було створено організаційний комітет для скликання Всеукраїнської національної ради. Незабаром, 4 січня 1921 р. в австрійській столиці відбулися установчі збори Ради за участю представників Галичини, Наддніпрянської України та Кубані, де головою було обрано С. Шелухіна. Саме на цьому зібранні було домовлено про необхідність допомоги усім „українським територіям ... перед рішачими чинниками в обороні наших безспірних і справедливих національно-державних прав”[4, с.72]. Однак незабаром, через внутрішні суперечки, віденська Рада припинила своє існування.

На окремий розгляд заслуговує українська еміграція в Німеччині, що належала до числа найвпливовіших та найдинамічніших у політичному плані українських громад на континенті. Кількість українців-емігрантів, заангажованих у політиці, була порівняно невеликою – приблизно три тисячі осіб. Та й далеко не всі українські емігранти відзначалися максимальною політичною активністю.

Виявили бажання повернутись на територію радянської України і, зрештою, реалізували його й деякі визначні особистості, як-от представники наукової та творчої інтелігенції, вищих військових кіл. Їх ставила в приклад для наслідування радянська влада, створювала відповідні умови праці, хоча через якийсь час із деякими з них жорстоко розправилась. Такою була доля генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, міністра закордонних справ еміграційного уряду УНР А. Ніконовського, поета В. Самійленка. Великий подив та нерозуміння викликало повернення в Україну колишнього голови Центральної Ради М. Грушевського, якого з великою радістю прийняли в більшовицькій Україні, оскільки така особистість була вкрай необхідною для посилення віри у радянську владу.

Після перших доволі масових хвиль повернення емігрантів на батьківщину вимоги до потенційних репатріантів з боку відповідних органів значно посуворішали. Радянській владі було на шкоду велике скупчення емігрантів за кордоном, але коли більшість з них повернулись в Україну та змушені були пристосовуватись до більшовицького устрою, вони теж могли становити загрозу у зв'язку із своїми національно-свідомими поглядами. З другої половини 20-х років ХХ ст. більшість з тих, хто повертався, піддавались арештам та численним допитам. А на рубежі 20–30 років ХХ ст. – сталінському терору.

Важливе значення для з'ясування феномену української еміграції в міжвоєнний період має питання про її соціальний склад та освітній рівень. Аналіз еміграції з цього погляду утруднюється тим, що під час переписів у країнах перебування емігрантів зараховували до категорії чужинців. Ніхто не брав до уваги їхньої освіти чи приналежності до певної соціальної групи. Згідно із вибіркоvim анкетуванням, проведеним Українським громадським комітетом у 1924 р. в Чехословаччині та Румунії, можна лише наближено судити про соціальну структуру українців у

цих країнах. Зокрема в цих країнах найчисленнішою групою були селяни – вони становили 55 % усіх емігрантів. Слідом за ними інтелігенція та робітники (відповідно 25 % та 13 %) [5, с.88]. Отже, звідси можна зробити висновок, що українська еміграція була своєрідним відбитком тодішньої соціальної структури української нації.

До найбільш політично-активної верстви населення, що боролася за українську державність, належало селянство більшою мірою та робітники меншою під проводом освіченої міської та сільської інтелігенції. Щодо освітнього рівня емігрантів, то найсприятливішою країною для української інтелігенції в 1920–1930 рр. була Чехословаччина. Саме в цій країні діяли три українські вищі навчальні заклади, де мали змогу працювати та навчатися українці. Однак це, згідно із правовими обмеженнями щодо емігрантів, все ж не давало змоги українцям працювати на державних посадах, займатися підприємництвом та вільно влаштовуватись на роботу. Всі ці заборони часто приводили до того, що українці подавали прохання на зміну громадянства. І, якщо в першій половині 20 років ХХ ст. це були лише поодинокі випадки, то за якихось п'ять років набуло масового характеру. З боку українських політичних лідерів в еміграції докладались енергійні зусилля, щоб зупинити цей процес. На той неспокійний час набуття чужого громадянства вважалося шкідливим для тих, хто зараховував себе до політичних борців за відродження української державності. Побутувала думка, що, осівши в чужій країні та здобувши там якийсь соціальний статус, відволікаються погляди від проблем в Україні, та людина ще більше прив'язується до місця проживання. Фактично всі ці процеси почали відбуватися після 1924 р., коли закінчився термін перебування українських військовослужбовців у таборах для інтернованих у Польщі, Чехословаччині, Румунії. Саме тоді українські політичні емігранти починають переїздити в інші країни, або розселятися по всій території певної країни. З середини 20-х років ХХ ст стабілізується становище української еміграції, воно дедалі більше набуває ознак своєрідного соціуму з чіткою внутрішньою організацією, політичним, громадським та культурним життям. Так тривало до кінця 1930 років, до часу, коли знову змінилась політична ситуація в країнах Європи.

У місцях найчисленнішого проживання українців створюються громадські та культурно-освітні установи: школи, читальні, гуртки, різноманітні товариства, курси українознавства. Починають видавати різноманітні газети та журнали, друкувати науково-публіцистичну літературу. Утворюються театральні студії, відкриваються українські науково-дослідні установи. Єдиною спробою надпартійного громадянського об'єднання – це Головна еміграційна рада з центром у Франції, що об'єднувала, однак, тільки організації, прихильні до екзильного уряду УНР. Лише в окремих країнах діяли загальногромадянські центральні (комітети, ради), – і то не особливо сильні. У 1920 роках українська діаспора почасти підтримувала зв'язки з підрадянськими землями, але з початку 1930 років, через політику русифікації і розгром українського суспільного життя і культури, усе припинилося. Поміж українськими осередками української діаспори зав'язалася тісна співпраця, утворено спільні установи і планувалися спільні заходи.

Висновки. Становище української еміграції в Європі змінювалось із віддаленням подій 1917–1920 рр., змінювався її статус, але попри те вони жили думкою про Україну, про повернення на батьківщину. Вони мріяли бачити її вільною та самостійною. Через певні воєнні невдачі в боротьбі з більшовицькою Росією, пов'язані насамперед із недоотриманням обіцяної допомоги з боку інших держав, ці люди опинилися на чужині. Дехто з них повернувся на батьківщину, але сталінська машина терору згодом поквиталася за їхні національно-свідомі ідеї, дехто переїхав за океан, шукаючи кращої долі для себе, але більшість все ж таки залишилась поблизу України, з надією повалити нав'язаний більшовицький режим. Ці люди згодом долучилися до боротьби за незалежність України в роки Другої світової війни.

Перспективи подальших наукових розвідок. На сучасному етапі дослідження цієї проблематики науковці знаходять нові матеріали та намагаються всебічно розкрити цю тему. У подальших дослідженнях необхідно подати детальнішу характеристику місць проживання українців

в Європі, співпрацю з урядами країн проживання та дати повну характеристику їх життєдіяльності. Також слід зосередити більшу увагу на співпраці українських емігрантів з Україною.

1. Верига В. *Визвольні змагання в Україні. 1914–1923 рр.* / В. Верига. – Т. 2. – Львів, 1998.
2. *Вісті Українського центрального комітету в Польщі. 1923.* Ч.1. 3. Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920)* / Д. Дорошенко. – Мюнхен: Укр. вид-во, 1969. – 542 с. 4. Мазепа І. *Україна в вогні й бурі революції, 1917–1921.* – К.: Темпора, 2003. – 607 с. 5. *Наша еміграція в інших краях // Вісті УЦК в Польщі.* – 1925. – Ч.4. 6. Сім'янець В. *У Польщі за дротами (Роки 1920–1923)* / В. Сім'янець // *Визвольний шлях.* – 1968. – Прага, 1942. – Кн. 6. 7. *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства.* – 1921. – № 74. 8. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВУ). Ф.1075, оп. 2, спр. 9.* 9. *ЦДАВОВУ. Ф. 3563, оп. 1, спр. 48.* 10. *ЦДАВОВУ. Ф. 3563, оп.1, спр. 78.* 11. *ЦДАВОВУ. Ф.4465, оп. 1, спр. 157.* 12. *Grunberg K., Sprengel B. Trudne sąsiedztwo (Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku)* / K.Grunberg, B. Sprengel. Warszawa, 2005.

УДК 94(477)“16”

М.Є. Каша

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЗАМКИ ТА ФОРТЕЦІ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ ЯК ОБ'ЄКТИ ПАМ'ЯТКО-ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1920–1930 рр.)

© Каша М.Є., 2014

Розглянуто проблеми вивчення, збереження та використання замків та фортець Західної Волині в контексті історичних змін та нових пам'ятко-охоронних реалій міжвоєнного періоду. Висвітлено основні моменти функціонування цих об'єктів та їх місце у системі пам'яток краю.

Ключові слова: замки, фортеці, Західна Волинь, пам'ятко-охоронна робота, міжвоєнний період.

This paper addresses the problem of the study, preservation and use of the castles and fortresses of Western Volhynia in the context of historical changes and new sights enforcement realities of the interwar period. The basic operation points of these objects and their place in the land of monuments.

The subject of the article is the history of castle in the context of military events on the territory of Western Volynian region, which took place at the end of XV- in XVII centuries. Main stages of castle functioning and its place in the system of country defence are highlighted.

Key words: castle, fortresses, Western Volyn, пам'ятко-охоронна work, intermilitary period.

Серед військово-історичних пам'яток Західної України визначне місце займають часто збережені лише в руїнах пам'ятки оборонного мистецтва – давні шляхетські садиби, королівські замки та військові фортеці XIV–XIX ст. Їх велич та неприступність збуджували увагу не одного покоління пошанувачів старовини. З цими твердинями пов'язані практично всі головні події тогочасної історії краю. Помітне збільшення зацікавлення цими пам'ятками у XX ст. мало наслідком появу спеціальних історичних досліджень та започаткувало пам'ятко-охоронну діяльність в краї. Велике значення цих військово-історичних об'єктів для патріотичного виховання спричинило першочергову музеєфікацію цих об'єктів. Отже, пам'ятки середньовічної оборонної